

CZIRÁKI ZSUZSANNA

Követ vagy szélhámos?

*A Habsburg-diplomácia útvesztői
egy konstantinápolyi gyilkosság tükrében**

Bevezetés

Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens (1649–1665) kinevezésének körülményeit korábban hosszabb ideig kutattam bécsi levéltárakban. Már a kezdet kezdetén felkelte érdeklődésemet Reniger kinevezésének nehézsége, többek között az, hogy a követiség már az új követ szolgálatba lépése előtt óriási pénzügyi deficittel indult. Reniger konstantinápolyi kirendelésekor – 1649-ben – három évtizednyi költséges háborúzásat követően, a Habsburg-kincstárt uraló általános pénzhiány közepette kínosan nagy összeget, 10 000 forintot¹ küldtek a Portára csakis azért, mert rendezni kellett az 1648-ban Konstantinápolyban elhalálozott elődje, Alexander Greiffenklau von Vollraths (1643–1648) után maradt adóssághalmot. De hogyan keletkezhetett ekkora adósság a rezidens néhány éves szolgálata alatt? A követségek történetét tekintve az még önmagában nem számított rendkívülinek, hogy a konstantinápolyi diplomaták a Bécsből rendszertelenül csordogáló pénzforgások átmeneti elapadásából eredő likviditási zavarokat kisebb-nagyobb áthidaló hitelekkel oldották meg. Ezúttal azonban nem erről volt szó. Greiffenklau rezidens 1646 őszén gyilkosságot követett el Konstantinápolyban, ami – hiába is próbálta titkolni – egykettőre kitudódott, az eset pedig nemcsak a követ bebörtönzéséhez vezetett, hanem kisebbfajta diplomáciai vihart is kavart a Habsburg–oszmán kapcsolatokban. Greiffenklau félresikerült akciója után csak roppant nagy mennyiségű kenőpénz lefizetését követően kerülhetett szabadlábra. Mivel a követért elvileg maga a német-római császár állt jól, nyilvánvalóan jó üzletnek tűnt finanszírozni szabadlábra kerülését, bár végül a hitelezők egyetlen krajcárt sem láttak a pénzükből Greiffenklau haláláig, sőt egészen 1649-ig, Johann Rudolf Schmid rendkívüli követ² megérkezéséig, akit sok egyéb feladat mellett Simon Reniger rezidens beiktatásával és a Greiffenklau-adósságok rendezésével is megbíztak.³

* Tanulmányom a „Hétköznapiak és birodalmi politika a Köprülü-restauráció idején” című OTKA K 109070 azonosítószámú projekt keretében készült. A témához kapcsolódó bécsi levéltári munkámban Oross András (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv) és Lázár Balázs (Kriegsarchiv) voltak segítségemre, a spanyol levéltári adatokért Luis Tercero Casadónak szeretnék köszönetet mondani. A tanulmány elkészítéséhez szükséges levéltári kutatásokat részben a Collegium Hungaricum bécsi ösztöndíjával valósítottam meg.

¹ Ez az összeg a követség körülbelül hároméves teljes működési költségét jelentette.

² Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn (1590–1667) 1629–1643 között állandó portai követ (rezidens), 1649-ben internuncius, 1650-ben főkövet (Großbotschafter). Schmid pályájával és a korabeli diplomáciai terminológiával kapcsolatban átfogóan lásd: Meienberger, Peter: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel 1629–1643*. (Geist und Werk der Zeiten, 37.) Bern–Frankfurt, 1973. Újabb: Duregger, Sarah: *Diplomatische*

Mielőtt megismerkednénk magával az esettel, előjáróban szeretnék megfogalmazni néhány gondolatot arról, miért is vélem úgy, hogy ez a gyilkosság több egy színes, kis keleti történetnél. A történetek elemzése egyfelől értékes adalékokkal szolgál egy kevésbé ismert Habsburg-követ szolgálati idejéről. Alexander Greiffenklau konstantinápolyi Habsburg-rezidens portai tevékenységével kapcsolatban az eddigi – meglehetősen szerény – irodalom általában két dolgot emelt ki: egyfelől a követ diplomáciai alkalmatlanságát, másfelől a Don Juan de Menessesen elkövetett gyilkosság ódiumát.⁴ Ami szakmai kvalitásait illeti, el kell mondani, hogy egyelőre nem született olyan összefoglaló munka, amely a levéltári források kínálta tényanyag alapján kellő alaposággal elemezte és értékelt volna a Greiffenklau-követség időszakát, így egyelőre elhamarkodott volna pálcát törni a rezidens feje fölött.⁵ Az utókor rosszmadájú értékítélete, miszerint Greiffenklau azért lett volna „hitvány diplomata”, mert öntörvényű volt, erőszakos és iszákos, ingatag lábakon áll, hiszen a fenti jelzők sok konstantinápolyi követre igazak voltak. Kedvezőtlen megítélésében közrejátszhat az, hogy portai tevékenységét két kiváló rezidens – Johann Rudolf Schmid (1629–1643) és Simon Reniger (1649–1665) – munkássága fogja közre. Mivel e két követ pályája hosszabb és a fennmaradt források szempontjából is gazdagabb – tehát jobban is kutatót –, könnyen eshetünk abba a csapdába, hogy Greiffenklaut Schmid és Reniger árnyékában értékeljük. Mindezt tetézi az a körülmény, hogy hivatali elődje – Johann Rudolf Schmid – megismerkedésük pillanatától ellenszenvet táplált Greiffenklauval szemben, rossz véleményét pedig nem is rejtette véka alá.⁶ Ennek jelentősége pedig korántsem elhanyagolható, hiszen az Udvari Haditanács meghatározó keleti szakreferenseként rosszallását semmi esetre sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Greiffenklau elszigetelődésének hátterét vizsgálva az sem mellékes, hogy személye vajon hogyan illeszkedett be a Haditanácsot, hovatovább az egész Hofburgot átszövő patrónus–kliens hálózatokba, melyek nélkül egy hozzá hasonló közép-szintű diplomata tevékenysége nem érthető meg.

A tanulmánynak nem célja az udvari hálózatok vizsgálata, egy-két példával azonban szeretném érzékeltetni e kapcsolatok szerepét a diplomata életében, hiszen nem is kell különösebben mélyre ásni az iratokban ahhoz, hogy Greiffenklau ellenségeivel találkozzunk: Hermann Czernin rendkívüli követtel kifejezetten feszült volt a viszonya, 1644–1645 fo-

Kommunikation zwischen Kaiserhof und Hoher Pforte. Die Berichte der kaiserlichen Residenten Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn und Alexander Greiffenklau von Vollraths. Saarbrücken, 2015.

³ Bővebben lásd: Cziráki Zsuzsanna: *Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649)*. Századok, 149. évf. (2015) 4. sz. 835–871.; haditanácsi kivonatok Johann Rudolf Schmid 1649. április 30. és június 2. közötti konstantinápolyi jelentéseiből: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 121. Konv. 1. fol. 60–81.; Johann Rudolf Schmid III. Ferdinándnak. Edirne, 1649. augusztus 13. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 121. Konv. 1. fol. 224–232.; Johann Rudolf Schmid véleménye Greiffenklau adósságairól. s. l. 1648. május 29. Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv (a továbbiakban: ÖStA FHKA), Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer 178. (Januar – September 1648) fol. 163–169.

⁴ Vö.: Hammer, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Bd. 3. 1623–1699. Pest, 1835. 249.

⁵ Bizonyára nagyobb lendületet ad majd a kutatásnak Alexander Greiffenklau követjelentéseinek kiadása, ami a Salzburgi Egyetemen zajlik Arno Strohmeyer vezetésével.

⁶ Johann Rudolf Schmid Heinrich Schlicknek. Bécs, 1648. július 20. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 2. fol. 158–161.

lyamán többször is összetűzött vele a Portán.⁷ A már említett Schmid – és a vele szövetséges Michel D’Asquier főtölmács – is teljesen nyilvánvalóan ellene dolgozott, s a befolyásos hadi tanácsos láthatóan elégtételként fogta fel, hogy Greiffenklau halálát követően Simon Reniger került a követi posztra, aki minden kétséget kizáróan az ő – Schmid – kreatúrája volt.⁸

Másfelől hasonlóképpen óvatosságra int a Menesses-gyilkosság kérdése. A korábbi munkák alapján az a kép alakulhatott ki bennünk, hogy Greiffenklau mindenféle komolyabb átgondolás nélkül, felindulásból vetemedett e szörnyű tette – ismét csak a „rossz követ” imázst erősítve az utókorban. (Egyébként ez sem volna egyedi eset, hiszen a sokat emlegetett Schmid néhány évvel korábban személyes okokból méreggel kísérelte meg eltenni láb alól barátja és szövetségese, D’Asquier riválisát, a túlságosan is tehetséges tolmács hírében álló Vincenzo Bratuttit!⁹) Ha azonban felfejtjük a levéltári források szövetét, olyan összefüggésekkel szembesülünk, melyek túlmutatnak egyetlen személyen. Az incidens alapján bepillantást nyerhetünk a Habsburg-világ diplomáciai mechanizmusaiba és az uralkodócsalád két ága közötti bonyolult összjáték részleteibe. A gyilkosság kínálta számos elemzési lehetőség közül én tehát a Habsburg diplomáciatörténeti megközelítést választottam. Így a továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam, milyen következtetések vonhatók le Bécs és Madrid kapcsolatára vonatkozóan egy rendkívül érdekes időszakban, a harmincéves háború utolsó éveiben e konstantinápolyi skandallum tükrében. Mielőtt azonban tágabb következtetésekre kerülne sor, ismerkedjünk meg a gyilkosság detektívregénybe illő részleteivel!

A Menesses-incidens

Don Juan de Menesses először 1645 novemberében bukkan fel Greiffenklau jelentéseiben. A nagyvezír¹⁰ környezetéből kiszivárogtatott hírek alapján szerzett tudomást érkezéséről, pontosabban arról, hogy Menessest még az ősz elején elfogták egy Livornóból érkező angol hajón, ahol kémnek nézték, ezért átadták a szmirnai kádinak. A kádi szerint a fogoly előkelő madridi lovagnak és a spanyol király követének mondta magát, és azt követelte: adjanak kíséretet mellé, és rögvest indítsák el Konstantinápolyba, mert fontos megbízatása volna a szultánhoz.¹¹ Már ott, helyben felmerült a gyanú, hogy csak azért állt elő ezzel a történettel, mert így akart megmenekülni a büntetés elől – erre utalt legalábbis az a körülmény, hogy a hajó többi utasa előtt nem beszélt semmiféle küldetésről. A tanácstalan kádi végül két török kíséret és egy tolmácsot adott mellé, akik elhúzódo tengeri és szárazföldi utazás során Konstantinápolyba kísérték. A „követ” híre jóval hamarabb ért a Portára, mint saját maga, és a hosszas várakozás során a nagyvezírben is felébredt a gyanú Menesses állítólagos kül-

⁷ Vö. *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644*. Neuhaus, 1879. 65., 70. A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv Turcica gyűjteménye hemzseg a kettejük harcát tanúsító aktáktól. A teljesség igénye nélkül lásd: Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. december 22. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 438–442.; Alexander Greiffenklau Franz Ulrich Kollowratnak, az Udvari Kamara elnökének. Konstantinápoly, 1645. július 30. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 446–451.

⁸ Vö. Cziráki: *Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén*, 848–854.

⁹ Hiller István: *A tolmácsper. A bécsi Haditanács és a Habsburgok tolmácsai a 17. század első felében*. Történelmi Szemle, 33. évf. (1991) 3–4. sz. 203–214.; Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn*, 112.

¹⁰ Salih pasa nagyvezír (1645–1647)

¹¹ Ibrahim szultán (1640–1648)

detésével kapcsolatban. Adott pillanatban még Greiffenklaut is kérdőre vonta, nem rejtegeti-e az elveszett követet a saját házában.¹²

Greiffenklau informátorai révén időközben megtudta, hogy a jövevény Gallipoliig hajózott, majd onnan szárazföldi úton haladt tovább. Mégsem hozta szóba a témát a Portán, mivel ott már láthatóan elült az érdeklődés iránta. Végül azonban Menesses 1645. október 30-án befutott a fővárosba, érkezése pedig alaposan felforgatta a portai viszonyokat. Galatában szállt meg egy közönséges házban, és rögtön felfogadott egy zsidó tolmácsot, majd pedig kapcsolatot létesített a nagyvezír „kedvenc zsidó udvaroncával”. Rajta keresztül megüzente a nagyvezírnek, hogy olyan ajánlata van a szultánnak, ami még a keresztényeket is lázba hozná. Mindeközben Menesses konstantinápolyi berendezkedését meglehetősen nagy hírverés kísérte. A rejtélyes spanyol követnek csudájára járt a galatai nép: gyerekek, asszonyok, járókelők és mindenféle érdeklődő hallgatta szájátátva a szószátyár jövevény meséit. Ám hamar kerültek ellenlábasai is, hiszen a császári diplomácia értesülései szerint állandóak voltak körülötte a dulakodások és egyéb erőszakos események. Így vagy úgy, de Menessnek mindenképpen sikerült felhívnia magára a figyelmet, a hírek és álhírek tarka kavalkádjára építve pedig céltudatosan közelített a portai döntéshozók felé: hallatlan önbizalommal esetelte ugyanis, hogyan „zaklatja” a környék kíváncsi lakossága, ezért a remélt tárgyalások megkezdése előtt egy méltóbb szállást kért – és kapott is a nagyvezír említett zsidó bizalmasánál.¹³

Greiffenklau mindvégig árgus szemekkel követte a fejleményeket, és azt is kiderítette, hogy Menesses szokatlan módon megbízólevél nélkül érkezett, mert azt állítólag még Szmírnában elveszítette. Gyanús volt továbbá, hogy teljesen egyedül, tolmács és szolgák nélkül vonult be a városba. Az ezúttal meglehetősen alapossggal eljáró Habsburg-követ rendkívül pontos leírást adott az illetőről: kis növésű, szokatlanul borotvált, hatvan év körüli férfi volt keresztény szokásokkal, akiről azonban lerítt, hogy korántsem olyan előkelő, mint amilyennek látszani szeretne. Mindent összevetve a bizonytalanság légköre vette körül a jövevényt. Maga Greiffenklau is csupán egy dologban volt biztos vele kapcsolatban: hogy nem az, akinek mondja magát.¹⁴

Menessesről az is hamar kiderült, hogy nem veti fel a pénz. Arra a kellemetlenkedő kérdésre pedig, hogy a spanyol király követeként ugyan miért nem veszi fel a kapcsolatot a Habsburg-rezidenssel, csak azt válaszolta, hogy mondanivalója bizalmas jellegű, és senkire sem tartozik a szultánon kívül. Mivel Greiffenklau bécsi hírszerző források alapján időközben arról értesült, hogy Menesses éppen a spanyol érdekek ellen dolgozik, a továbbiakban a nagyvezírnél is lépéseket tett annak érdekében, hogy ne vegyék komolyan az önjelölt követet. Még tovább növelte a rezidens gyanakvását az a körülmény, hogy portugál, szicíliai és spanyol zsidóktól szerzett információk megerősítették azokat a híreket, melyek szerint Menesses „gonosz praktikákat” folytatott a spanyol korona ellen.¹⁵

¹² Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 2. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 382–385. és duplikátja: fol. 386–391.

¹³ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 2. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 382–385. és duplikátja: fol. 386–391.

¹⁴ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 2. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 382–385. és duplikátja: fol. 386–391.

¹⁵ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 2. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 382–385. és duplikátja: fol. 386–391.; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 395–401., 402–406., 407–412.; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1646. február 13. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 2. fol. 10–21.

A kezdeti érdeklődést követően, 1645–1646 fordulójától Menesses ügye háttérbe szorult Greiffenklau fennmaradt, III. Ferdinándhoz szóló jelentéseiben. Tudjuk azonban, hogy e témában külön is levelezett a Haditanáccsal, illetve a spanyol király bécsi követével, Terranova hercegeével, ahol különös hangsúlyt kapott a Spanyol Monarchia amerikai érdekeltségeinek védelme.¹⁶ 1646 őszétől a korábbiakhoz képest azonban látványosan megritkult a konstantinápolyi Habsburg-rezidens levelezése. Az elmaradó jelentések háttérében ezúttal nem a korabeli posta vagy későbbi korok pusztítása áll: Greiffenklaut 1646. október 31-én letartóztatták,¹⁷ két hónapra börtönbe került, méghozzá olyasmért, ami keresztények és muszlimok számára egyaránt súlyos bűnnek minősült: szándékos emberölésért.¹⁸

Az elapadt források végül 1647 tavaszától szólnak meg ismét, immár a megtörtént gyilkosságot taglalva. A körülbelül egy esztendőnyi időintervallumot (1645. ősz – 1646. ősz) felölelő ügyre vonatkozó utólagos beszámolók alapján tudhatjuk, hogy a rezidens aknamunkája sikeres volt, és Menessést valóban börtönbe juttatta, ám mégsem tudta teljesen kiiktatni. A nagyvezír mégiscsak tárgyalt a „követtel”, aki ugyan nehezményezte, hogy nem kerülhet a szultán elé, annyit azért elmondott magáról, hogy Amerikából hozott hírt egy Madon nevű szigetről.¹⁹ Állítólag szigorú utasítást kapott arra, hogy követsége pontos célját egyedül a szultánnak fedje fel, emellett pedig azt sugallta, hogy új országok és mesés kincsek, köztük gazdag aranybányák birtokába juttathatja a nagyurat.²⁰ Eredetileg megbízólevelet is hozott volna, ha szökevény arab tolmácsa sok más egyébgel együtt meg nem lovasította volna azt is. A nagyvezíri tárgyaláson segédkező tolmács – akit már jó előre megkönyékezett a császári diplomácia tolmácsa, Nicusio Panaiotti²¹ – azt állította Menessesről, hogy bolond, és egy szavát sem lehet komolyan venni. Talán ennek is köszönhetően Menesses visszakerült a börtönbe,²² miközben apránként újabb hírek szivárogtak ki homályos ajánlatáról. Ezek szerint az említett sziget lakosai közt egyaránt voltak keresztények, zsidók, pogányok,²³ azt azonban még az áruhában a fogoly közelébe férkőző császári tol-

¹⁶ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1646. február 13. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 2. fol. 10–21.

¹⁷ Ivan Dujčev: *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Imperio Turco nel sec. XVII. e sulla guerra di Candia*. Roma, 1935. 91.

¹⁸ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1647. március 27. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 20–25.

¹⁹ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1647. március 27. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 20–25.

²⁰ Nicusio Panaiotti császári tolmács jelentése Don Juan de Menesses haláláról. Konstantinápoly, 1647. május 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 49/3–4.

²¹ Másként Panajótisz Nikúsziosz, görög fanarióta tolmács. A 17. század második felében a konstantinápolyi hivatásos tolmácsok kimagasló alakja. Pályafutása 1645-ben indult császári tolmácsként, később portai főtolmács lett. Vö. Damien, Janos: *Panaiotis Nicousios and Alexander Maurocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century*. Archivum Ottomanicum, vol. 23. (2005–2006) 177–196.; Hering, Gunnar: *Panagiotis Nikousios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel*. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Jg. 44. (1994) 143–178.

²² 1645. december 22-én még bizonyosan fogságban volt. Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. december 2. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 425–430., 431–437.

²³ Egy későbbi jelentésében Greiffenklau Menessesre hivatkozva már azt állítja, a sziget lakossága csupa zsidókból állt. Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 395–401., 402–406., 407–412.

mács, Panaiotti sem tudta kideríteni, pontosan hol is van ez a sziget.²⁴ A rezidens végül úgy döntött, ideje eltenni láb alól a kellemetlenkedő idegent, akit – a legegyszerűbbnek tűnő megoldáshoz folyamodva – háromszor is megpróbált megmérgeztetni, ám egyszer sem járt sikerrel, mert az áldozat mindannyiszor időben ellenméreghez jutott.²⁵

Greiffenklau kísérleteinek csupán annyi következménye lett, hogy Menesses számára teljesen nyilvánvalóvá vált a veszély, és minden fortélyát latba vetve küzdött tovább az életéért. Elsőként a fogságból való szabadulást kellett megoldania. Ezt a szultánok birodalmában rendelkezésre álló, gyakran alkalmazott módszerrel érte el: törökké lett, vagyis felvette a muszlim vallást. Emellett kapcsolatot létesített a nagyvezír környezetéhez tartozó néhány renegáttal, akik bizonyára meglátták a lehetőséget a szédítő gazdagsággal kecsegtető ígéreteiben. Új barátai magukhoz vették, így már „védett környezetből” írogathatta a nagyvezírnek és a szultánnak szóló memorandumait, amelyek bőséges leírást tartalmaztak a spanyol Indiákról, az odavezető tengeri utakról, az ottani arany- és ezüsbányákról, különösen pedig a „madoniakról”, akiknek egyéb óhajuk sincs a világon, minthogy a török császár uralkodjon felettük.²⁶

Mint ahogy Panaiotti tolmács később sommásan megjegyezte, mindezek után a „rezidens úr” arra a döntésre jutott, hogy most már végképp leszámol a bajkeverővel, méghozzá a biztonságos terepnek hitt császári követségen. A kockázatos és balsiker esetén az uralkodó hírnevét is veszélyeztető tervre áldásukat adták a galatai keresztény közösséget pasztoráló kanonokok is, ezáltal az ügy „lelkiismereti” része is megoldódott. A kivitelezéshez sikerült megnyerni egy Musztafa csausz nevű renegátot, aki segített a rezidens galatai házába csalni Menessest. A csel az volt, hogy Musztafa diszkrét borozgatást ígért az absztinenciától berzenkedő, frissen megtért Menessesnek egy angol kereskedő – valójában Greiffenklau – házában. A kissé átlátszó terv meglepő módon működött. Miután megérkezett a kiszemelt áldozat, a rezidens a személyzetet tolmácsa, a beavatott Panaiotti házába küldte, nehogy véletlenül tudomást szerezzenek a merényletről, netán kifecseggék. Egyedül ő maradt a házban, illetve az említett Panaiotti és Natale di Paulo korábbi tolmácstanonc, aki akkoriban a Haditanács alkalmazásában álló futár volt. Az utóbbi volt az, aki némi dulakodást követően a végső csapást mérte az áldozatra. A tettesek dolguk végeztével a holttestet átmenetileg egy szobában rejtették el, majd hajnali kettőkor eltemették a ház portáján. De mindössze két napig sikerült eltitkolni az ügyet, ekkor ugyanis az időközben visszatért személyzet vérnyomokat fedezett fel a tett színhelyén. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy az egyik tettes, Natale di Paulo pánikba esett, és félelmében folyton Menesses elhantolásának színhelye körül lődörgött, mígnem gyanússá vált, és a kíváncsi háznép végül kiásta a testet. Ezután futótűzként terjedt a hír, hogy hullát találtak a Habsburg-rezidens háza táján. Kisvártatva bekapcsolódott az ügybe a galatai kádi, és – a szereplők jelentőségénél fogva – az egész oszmán igazságszolgáltatási gépezet mozgásba lendült, melynek legfőbb motorja ezúttal is a nagyvezír volt. Greiffenklaut és társait kihallgatták, bebörtönözték, ahonnan csak nagy kölcsönökből fedezett – a Habsburg-kirendeltség pénzügyeit még hosszú évekre meghatározó – váltságdíj árán szabadultak. Az oszmán vezetés pedig mindeköz-

²⁴ Nem világos, melyik ez a sziget, egyáltalán valós helyről van-e szó vagy csak dezinformációról. 17. századi atlaszokban egyelőre nem bukkantam a nyomára. Vö.: Blaeu, Joan – van der Krogt, Peter: *Atlas maior of 1665*. Köln, 2005.

²⁵ Nicusio Panaiotti jelentése Don Juan de Menesses haláláról. Konstantinápoly, 1647. május 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 49/3–4.

²⁶ Nicusio Panaiotti jelentése Don Juan de Menesses haláláról. Konstantinápoly, 1647. május 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 49/3–4.

ben gondoskodott róla, hogy óriási nemzetközi botrány legyen az ügyből. Az eset hozzájárult a küszöbön álló békehosszabbítás akadályozásához, de kihatott a császár és a szultán közötti kommunikáció változására is, hovatovább Greiffenklau követ leváltásához és hosszabb tárgyalásokat követően egy új rezidens – Simon Reniger – kinevezéséhez vezetett.²⁷

A Spanyol Monarchia konstantinápolyi diplomáciai játéktere

A Menesses-gyilkosság témája több szempontból is izgalmas kérdéseket vet fel, amelyek maradéktalan megválaszolására nincs mód e tanulmány keretei között. Egyelőre elégedjünk meg azzal a kérdésfelvetéssel, amelyre már a bevezetőben is kitértem: hogyan dolgozott össze a spanyol és osztrák Habsburgok diplomáciai gépezete ebben a különleges esetben. A gyilkosság kulcsmotívuma ugyanis az a körülmény, hogy Menesses spanyol érdekeket sértett mondandójával. Utólag nem tudhatjuk bizonyosan, hogy meddig terjedtek ajánlatában a tények, és hol kezdődött az álmodozás. Az azonban nyilvánvaló, hogy a spanyol király, illetve az egész Habsburg-dinasztia fenyegetésként értékelte konstantinápolyi szereplését, és a kiiktatása mellett döntöttek. A két hatalom együttműködése ebben az esetben azért is különösen érdekes, mert ezúttal a spanyol korona – a korszakban megszokottól eltérő módon – teljes mértékben rá volt utalva az osztrák rokonság birtokában lévő eszközrendszerre.

Spanyolország ekkoriban semmiféle hivatalos kapcsolatot nem tartott fent az Oszmán Birodalommal, így diplomáciai kirendeltséggel sem rendelkezett Konstantinápolyban. A világbirodalom-alapító fivérek – Ferdinánd és Károly – hatalommegosztási megegyezését követően a szárazföldi, keleti front a magyar korona jogán és a német-római birodalmi császári cím birtokában az osztrák fél érdekeltségébe tartozott. Ennek ellenére V. Károly és II. Fülöp idején a konstantinápolyi események az Ibériai-félszigeten sem voltak közömbösök, hiszen az észak-afrikai front és a törökök Itáliát is rettegésben tartó előretörése a Földközi-tenger térségében ébren tartotta a spanyolok keleti érdeklődését.²⁸ A 16. századi nagy, tengeri és szárazföldi összecsapásokat követően, III. Fülöp uralkodására (1598–1621) azonban még a Kelet-Mediterráneumot érintő információk hálózata is széthullott, helyesebben átalakult: saját kémiszolgálat helyett közvetítők szolgáltatták a híreket. Ezt a folyamatot jól jellemzi az a körülmény, hogy Madridban keleti nyelveket bíró tolmácsra sem tartottak már igényt.²⁹ Ebben a helyzetben a Konstantinápolyból, hovatovább az egész Oszmán Birodalomból érkező információk legfőbb kútforrása nem lehetett más, mint az osztrák rokonság, amely a közép-európai török háborúk folytán ezer szállal kötődött az Oszmán Birodalom-

²⁷ A Menesses-gyilkosság következményeiről bővebben lásd: Cziráki: *Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén*, i. m.; Veltzé, Alois: *Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Reniger*. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs, Jg. 12. (1900) 59–151., 60–61.; Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 279–280.

²⁸ Davies, R. Trevor: *The Golden Century of Spain 1501–1621*. London, 1964. 93–102.; Gürkan, Emrah Safa: *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-betweens and the Ottoman Habsburg Rivalry*. Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University. Washington DC, 2012. 200–220.

²⁹ Conde Pazos, Miguel: *La embajada turca en Madrid y el envío de Alegreto de Allegretti a Constantinopla (1649–1650)*. Online elérés: www.librosdelacorte.es (letöltés ideje: 2015. november 14.) 11.; Veronelli, Sara – Labrador Arroyo, Félix: *Diario de Hans Khevenhüller, embajador imperial en la corte de Felipe II*. Madrid, 2001. 17–19.; Davies: *The Golden Century of Spain 1501–1621*, 171–175., 241–256.; Martínez Millán, José – Visceglia Maria Antonietta (eds.): *La monarquía de Felipe III: Los reinos*. Vol. 4. Madrid, 2008. 1453–1454.

hoz, és kisebb-nagyobb megszakításokkal a 16. század közepe óta rendelkezett diplomáciai kirendeltséggel a szultáni székhelyen.³⁰

Az 1640-es években az oszmán–Habsburg kapcsolat nyugvópontra jutott, legalábbis abban az értelemben, hogy mindkét birodalom az 1606-ban megkötött béke fenntartásában volt érdekelt. Ugyan a közös határvidéket továbbra is kardcsörtetés zaja verte fel a mindkét oldalról rendszeresen indított portyák miatt, az időszakos csetepaték mit sem változtattak azon, hogy a császár és a szultán közti viszony alakításában csaknem hat évtizeden keresztül a diplomatáké volt a vezető szerep. Merőben új helyzet volt ez a 16. századhoz képest, aminek a háttérében főleg a két hatalom egyéb kötöttségei – Európában a harmincéves háború és a francia térnyerés, Keleten pedig az ázsiai lázadások és a krétai háború – álltak. A két birodalmi székhely között rendszeressé váltak a „békehosszabbítók”, rendkívüli követ-ségek – 1627 óta ez a szőnyi béke többszöri meghosszabbítását jelentette. A Habsburg-fél emellett – 16. századi előzmények alapján – az uralkodóval való állandó összeköttetés és az esetleges vitás ügyek gyors elsimítása végett még egy állandó követet (rezident) is tartott a Portán. Konstantinápoly információs centrumként is előkelő helyet foglalt el az akkori világ nagyvárosai között, így a rezidens feladatköre arra is kiterjedt, hogy egy nagy gonddal felépített hírszerző hálózaton keresztül híreket gyűjtsön, majd haladéktalanul továbbítsa azokat a császári udvarba, egészen pontosan az Udvari Haditanácsba, ahol a keleti diplomácia száalai összefutottak, és ahol az adatok kiértékelése és a szükséges döntések előkészítése zajlott.³¹

A 17. században tehát a török háború és minden velejárója – így a keleti diplomácia is – messzemenően az osztrák Habsburgok ügye volt, akik azonban szükség esetén információkat adtak át a spanyol rokonságnak. Így volt ez IV. Fülöp uralkodásának (1621–1665) idején is, jóllehet úgy tűnik, hogy a konstantinápolyi hírek alig ütötték meg a spanyol korona döntéshozóinak ingerküszöbét. Fülöp király figyelmét természetesen a nagybátyjával, II. Ferdinánddal (1619–1637), majd unokatestvérével és egyben sógorával, III. Ferdinánddal (1637–1657) vállvetve folytatott európai háború kötötte le. Pontosabban az, hogy a Német-római Birodalomban dúló konfliktushalmazban minél inkább sikerüljön érvényre juttatni a spanyol érdekeket. A leginkább Németalföldre, Észak-Itáliára és ezekkel összefüggésben a francia előtörésre összpontosító spanyol kormánynak legkésőbb a németalföldi háború 1621-es kiújulásától kezdődően elemi érdeke volt, hogy akarata feltétlenül érvényre jusson a kontinens szívében, „tűzközelben” lévő rokonok bécsi udvarában, miközben a kimeríthe-

³⁰ Bővebben lásd még: Teply, Karl: *Kaiserliche Gesandtschaften ans Goldene Horn*. Stuttgart, 1968.; Nehring, Karl: *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*. München, 1983.; Nehring, Karl: *Adam Wenner: Tagebuch der kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstantinopel 1616–1618*. München, 1984.; Hiller István: *A Habsburgok török diplomáciája a 17. század első felében*. In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest, 2002. 215–227.; Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Akadémiai doktori disszertáció. Szeged, 2013. 202.

³¹ Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn*, 15–34.; Hiller: *A Habsburgok török diplomáciája*, 215–227.; Höbelt, Lothar: *Ferdinand III. (1608–1657). Friedenskaiser wider Willen*. Graz, 2008. 359–371.; Hengerer, Mark: *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657) Eine Biographie*. Wien–Köln–Weimar, 2013. 260–277.; Strohmeyer, Arno: *Die Habsburgisch-osmanische Freundschaft*. In: Strohmeyer, Arno – Spannenberger, Norbert (Hrsg.): *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Neuzeit*. Stuttgart, 2013. 223–238.; Regele, Oskar: *Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848*. Wien, 1949. 16.

tetlennek hitt spanyol pénzforrások és segédhadak a szorongatott helyzetben lévő osztrák Habsburgok számára is nélkülözhetetlenné váltak. A dinasztia két ágának háborús szimbiózisra nyilvánvaló volt, és az időről időre bekövetkező hullámvölgyek dacára hosszú ideig elég hatékonynak bizonyult. Nem véletlenül szúrta az ellenlábások szemét olyannyira, hogy a csatározást meg-megszakító béketárgyalások állandó követelése volt a spanyol–osztrák együttműködés felszámolása, amire pro forma a vesztfáliai békeszerződésekben került sor.³²

A Menesses-gyilkosság hátterét kutatva kézenfekvő kiindulási pont a spanyolok bécsi érdekérvényesítési technikáinak vizsgálata, ami egyébként a korszakkal foglalkozó irodalom kimeríthetetlen témáját képezi. A történészek által bőségesen tárgyalt viszonyrendszerre vonatkozóan itt most csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az egyébként változó intenzitású spanyol befolyás 1631-től ismét felerősödött a Hofburgban, amikor a spanyol és osztrák ág közötti újabb házassággal erősítették meg a dinasztia egységét.³³ Mária Anna népes kísérettel érkezett Bécsbe – közöttük a spanyol diplomaták legkiválóbbjai közé tartozó kapucinus szerzetes gyóntatójával, Diego de Quirogával –, és udvartartása házasságkötése után is spanyol dominanciájú maradt.³⁴ Így az infánsnő ausztriai berendezkedésével komoly erősítést kapott az a „spanyol párt”,³⁵ amely tulajdonképpen I. Ferdinánd kora óta jelen volt az osztrák Habsburgok életében, és a spanyol korona közép-európai hídfőállásaként szolgált. E minőségében pedig nélkülözhetetlen eszközként járult hozzá ahhoz, hogy a mindenkori spanyol király szükség esetén belekényszerítse ausztriai rokonait az V. Károly „egyetemes monarchiájának” lázálmában hagyományosan prioritást élvező spanyol érdekek béklyójába.³⁶

Ha szemügyre vesszük Diego Velásqueznek az infánsnőről 1630-ban, röviddel a házasságkötése előtt készült festményét, szemernyi kétségünk sem marad afelől, hogy III. Ferdinánd hitvese teljes értékű partnerként kapcsolódott be mind a házasságába, mind pedig a politikába. A művészettörténet egyik legjelentősebb jellemábrázoló művészeinek alkotásán

³² Stradling, R. A.: *Philip IV. and the Government of Spain 1621–1665*. Cambridge, 1988. 129–150.; Höbelt: *Ferdinand III.*, 173–182.; Hengerer, Mark: *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie*. Köln–Weimar–Wien, 2012. 70–72., 101–110.; Ernst, Hildegard: *Madrid und Wien 1632–1637. Politik und Finanzen in den Beziehungen zwischen Philipp IV. und Ferdinand II.* Münster, 1991.; Rohrschneider, Michael: *Der gescheiterte Frieden von Münster. Spaniens Ringen mit Frankreich auf dem Westfälische Friedenskongress (1643–1649)*. Münster, 2007. 32–91.; Alcalá-Zamora y Queipo de Llano, José: *La política exterior del reinado*. In: uő (ed.): *Felipe IV. El hombre y el reinado*. Madrid, 2005. 177–198.

³³ Höbelt: *Ferdinand III.*, 53–55.; Hengerer: *Kaiser Ferdinand III.*, 86–90.; Monostori Tibor: *Diego Saavedra Fajardo és a Habsburg-egység (1633–1646)*. Bölcsészdoktori disszertáció. ELTE, Budapest, 2011. 32–48.

³⁴ Vö.: Mária Anna udvartartásának zsoldjegyzékei (1635, 1640): ÖStA HHStA Obersthofmeisteramt Sonderreihe Kt. 76. Konv. 5. sin. fol.; Mária Anna császárné udvartartásának zsoldjegyzéke, 1638: ÖStA HHStA Spanien, Varia Kt. 11/b. (1635–1641) fol. 189–191.

³⁵ Az egyszerűség kedvéért a régebbi terminológiát alkalmazom, jóllehet az újabb szakirodalom rávilágított arra, hogy a „párttagok” közötti összehangolt cselekvés és az egységes struktúra hiánya miatt a „spanyol párt” („*facción española*”, „*spanische Partei*”) elnevezés aligha fedi a valóságot, és kifejezetten anakronisztikus csengésű. Vö.: Marek, Pavel: *La embajada española en la corte imperial (1558–1641). Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*. Universidad Carolina de Praga, editorial Carolinum, 2013. 40–52.

³⁶ Ernst: *Madrid und Wien*, 8–33.; Tercero Casado, Luis: *A Fluctuating Ascendancy: The „Spanish Party” at the Imperial Court of Vienna (1631–1659)*. Monográfico 2. año 7 (2015). 1–3. Online elérés: www.librosdelacorte.es (letöltve: 2016. július 16.); Marek: *La embajada española*, 9–11.

fegyelmezett, fiatal nő néz ránk, akinek tekintetéből határozottság, nyugalom és a kedvező szellemi képességek adta biztonság árad.³⁷ Szerencsés adottságairól a kortársak is megemlékeztek, továbbá azt is kiemelték, hogy rendkívül nagy befolyása volt az egyébként érzékeny idegrendszerű, búskomorságra hajlamos III. Ferdinándra, aki – a kedélybetegség jellemző tüneteit produkálva – krízishelyzetekben gyakran a betegágyba menekült.³⁸

Kétségtelen, hogy Mária Anna saját uralkodónői szerepkörét a politikai színtéren képzelte el férje teljes jogú uralkodótársaként, ellentétben a korszak császárnéira inkább jellemző mecénási és reprezentációs tevékenységgel. Mindezt számos példa – legfőképpen Mária Anna és Ferdinánd politikai témákban bővelkedő levelezése – támasztja alá, s hogy a császárné rendszeresen meghívást kapott a legfelsőbb döntés-előkészítő fórum, a Titkos Tanács üléseire, és közvetlen kapcsolata volt befolyásos spanyol diplomatákkal, mi több, bátyjával, IV. Fülöppel is.³⁹ Kettejük viszonyát alighanem az is befolyásolhatta, hogy Ferdinándot és kormányzati stílusát a madridi udvari körökben gyakran „puhánynak” tartották, s a katolikus király hívei arra törekedtek, hogy a könnyen befolyásolható császár környezetében a spanyol érdekekkel ellentétes hatásokat – legfőképpen a bajorokét és a német birodalmi szempontokat – a lehető legjobban visszaszorítsák.⁴⁰

Az érdekérvényesítés során a császárné mellett a bécsi spanyol követség képezett fontos hatalmi és információcsomópontot. A spanyol korona ausztriai diplomáciai kirendeltsége a vizsgált időszakban már komoly múltra tekintett vissza, hiszen 1558 óta működött a spanyol érdekérvényesítés közép-európai fellegváraként.⁴¹ A követeknek – így a tárgyalt események idején a tisztséget betöltő Terranova hercegének⁴² – a mindennapi politizáláson túlmenően fontos szerep jutott annak a hálózatnak a bővítésében és fenntartásában, amely a spanyol uralkodót (patrónust) összekötötte olyan, a császár környezetéhez tartozó udvaroncokkal (kliensekkel), akik javadalombirtokért, évjáradékért vagy egyéb (presztízs)előnyökért részt vállaltak a spanyol érdekek érvényre juttatásában Közép-Európában.⁴³ A klienshálózat építésében a követ kezére játszott a két Habsburg-ág abbéli törekvése, hogy ro-

³⁷ Diego Velázquez: *María de Austria, Reina de Hungría* (1630, Museo del Prado).

³⁸ Hengerer: *Kaiser Ferdinand III.*, 125.; Tercero Casado: *A Fluctuating Ascendancy*, 2.; Marek: *La embajada española*, 134–135.

³⁹ Sommer-Mathis, Andrea: *María Ana de Austria: spanische Infantin – Königin von Ungarn und Böhmen – römisch-deutsche Kaiserin (1606–1646)*. In: Braun, Bettina – Keller, Katrin – Schnettger, Matthias: *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*. Wien, 2016. 141–154, különösen 153.

⁴⁰ E tekintetben rendkívül beszédes a madridi velencei követség helyzetértékelése, amely külön foglalkozik III. Ferdinánd csekély megbecsültségével a spanyol udvarban. Vö.: Girolamo Giustiniani, a Velencei Köztársaság madridi követe végjelentése. Velence, 1649. február 8. In: Firpo, Luigi: *Relazioni di ambasciatori veneti al senato. Vol. X. Spagna (1635–1738)*. Torino, 1979. 182–183.

⁴¹ Marek: *La embajada española*, 10.

⁴² Diego de Aragón, Terranova hercege (1596–1663). Szicíliai családból származó spanyol grand, 1646–1648 között IV. Fülöp követe a császári udvarban. Vö.: III. Ferdinánd megerősítő levele Terranova herceg bécsi kirendeléséhez (piszkozat). Linz, 1644. december 24. ÖStA HHStA Spanien, Diplomatische Korrespondenz Kt. 31. Mappe 538. fol. 1–2. Bővebben lásd: Keller, Katrin – Catalano, Alessandro (Hrsg.): *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*. (Veröffentlichungen der Kommission der Neueren Geschichte in Österreich) Wien–Köln–Weimar, 2010. 220–221.

⁴³ A spanyol állandó követet a kurrens szakirodalom közvetítőként – „broker” – értelmezi, aki összekapcsolja a patrónust és számtalan távoli kliensét. Lásd: Marek: *La embajada española*, 39. IV. Fülöp követségi hálózatáról bővebben: Ochoa Brun, Miguel-Ángel: *Los embajadores de Felipe IV*. In: Alcalá-Zamora y Queipo de Llano: Felipe IV., 199–233.

koni kapcsolatok létesítésén keresztül a madridi és bécsi udvarok arisztokratáit is összekapcsolja. A családi kapcsolatok és klienshálózatok révén III. Ferdinánd uralkodása idején olyan befolyásos arisztokrata familiák tartoztak a „spanyol párthoz”, mint a Harrachok, a Dietrichsteinek, a Khevenhüllerek vagy a Lobkowitzok, de bizonyos esetekben komoly szolgálátokat tett IV. Fülöpnek a császár főudvarmestere és a Titkos Tanács elnöke, Maximilian Trauttmansdorf is.⁴⁴

A császárné, a spanyol diplomaták és a katolikus király apanázsát élvező, jól pozicionált prohispan hívek minden követ megmozgattak azért, hogy a spanyol koronát érintő információk mielőbb eljussanak Madridba, és az adott helyzet kívánta intézkedéseket is képesek voltak kieszközölni a Hofburgban. A fenti összefüggéseket átgondolva teljesen nyilvánvaló, hogy Greiffenklau és kollégái nem saját ötletükből vállalkoztak Menesses meggyilkolására, hanem utasítást hajtottak végre, ami mögött egy összeszokott, Madrid–Bécs vonalon működő, hivatalos és nem hivatalos tényezőkből összeálló diplomáciai gépezetet sejtethünk. Bár gyilkosságra felszólító parancs egyelőre nem került elő, az elszórt adatokból mégis kirajzolódik, ki, miért és hogyan látta jónak eltettetni láb alól a szultán udvarában felbukkanó, kétes illetőségű ügynököt.

Hogy a Habsburg-diplomácia miért nem tartotta ártalmatlan kalandornak Menesset, és miért foglalkozott egyáltalán vele, az kiderül az 1640-es évek spanyol belső viszonyaiból. Spanyolország IV. Fülöp uralkodása idején már túl volt hatalma zenitjén, ami többek között megmutatkozott az Ibériai-félsziget erősödő, francia hatásoktól is befolyásolt dezintegrációjában. A sokszínű ország kasztilianizációja és központosítása akadozott, a közigazgatást súlyos strukturális problémák gyengítették, a gazdaságot és a társadalmat pedig egyaránt túlterhelte a felelőtlen pénzgazdálkodás és a korrupció, amit csak tetézett a Közép-Európában vívott háború terhe. A kedvezőtlen folyamatokat még Olivares gróf-herceg⁴⁵ reformkísérletei sem tudták visszafordítani, az elharapózó válság kísérőjelenségeként pedig lázadások ütötték fel a fejüket a félszigeten.⁴⁶ A 17. század negyvenes éveinek meghatározó konfliktusa volt Katalónia felkelése a spanyol király ellen, ami még 1648 után is évekig tüzelte a spanyol–francia ellenségeskedést. De rendkívül súlyos volt a helyzet Portugáliában is, ahol a Habsburg-regnum idején a helyi érdekek ugyanúgy áldozatul estek a spanyol birodalmi koncepcióknak. Az ország 1580-ban került a Habsburgok uralma alá, ám kasztíliai preferenciákat képviselő kormányzatuk rendkívül népszerűtlen volt. 1640-ben a portugálok

⁴⁴ A közép-európai Habsburg Monarchia összetettségének következtében ez a hálózat érintette nemcsak a német, hanem a cseh nemességet is, illetve kisebb mértékben a magyar arisztokratákat. Vö.: Evans, R. J. W.: *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700*. Oxford, 1984. 48.; *Martí Tibor: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál*. In: Ács Pál (szerk.): Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Budapest, 2015. 49–65.; Marek: *La embajada española*, id. mű; Winkelbauer, Thomas: *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Teil. 1. Wien, 2003. 85–86.; *Martí, Tibor: Algunos datos sobre las relaciones entre la nobleza hispana y los estados húngaros en la época de la Guerra de los Treinta años*. In: Rivero Rodríguez, Manuel (ed.): *Nobleza hispana, nobleza cristiana: la Orden de San Juan*. Actas del congreso internacional Alcázar de San Juan, 1–4. de octubre de 2008. Madrid, 2009. 473–525.; Oross, András – *Martí, Tibor: La administración pública en la Monarquía de los Austrias y en el Reino de Hungría en los siglos XVI–XVII*. Cuadernos de Historia del Derecho, vol. 22. (2015) 187–213.

⁴⁵ Don Gaspar de Guzmán y Pimentel, conde-duque de Olivares (1587–1645) IV. Fülöp kegyence, 1622–1643 között a király főminisztere.

⁴⁶ Davies, R. Trevor: *Spain in Decline 1621–1700*. London, 1965. 6–7., 23–54.

megfosztották a hatalomtól IV. Fülöpöt, és saját uralkodót választottak.⁴⁷ A spanyolok természetesen mindent megtettek az ország visszaszerzése érdekében, ám próbálkozásaik tartós eredmény nélkül maradtak. Az ádáz ellenségeskedésben a franciákkal szövetkező portugálok sem válogattak az eszközökben, hogy gyengítsék ellenfelük pozícióit.⁴⁸

Teljességgel beleillik tehát az események keretébe az a IV. Fülöp levelezéséből előkerült háttérinformáció, hogy az amerikai gyarmatokat emlegető Menesses valójában portugál ügynök volt, spanyolnak pedig csupán azért adta ki magát, mert így több esélye volt arra, hogy a Mediterráneumot átszelve eljusson a szultán udvaráig.⁴⁹ Mindezt csak alátámasztja az a tény, hogy a „követ” inkognitóban és kíséret nélkül utazott. Ez már önmagában megkérdőjelezte küldetése hitelességét, különösen annak fényében, hogy a korszakból ismert valós spanyol–török érintkezések a szükséges ceremonális keretek megtartásával valósultak meg.⁵⁰ Az is Menesses spanyolsága ellen szólt, hogy semmilyen módon nem kereste a kapcsolatot a konstantinápolyi Habsburg-rezidenssel, holott ez kézenfekvő lépés lett volna, amire Alegreto Alegretti tényleges spanyol megbízott 1650-es konstantinápolyi küldetése megfelelő példával szolgált.⁵¹

Nem teljesen konzekvens módon ugyan, de a tudósításokban újra és újra előkerül Menesses „bizalmas küldetése” kapcsán az amerikai nemesfémbányák kérdése. Ez a téma nem véletlenül sértette a Habsburg-uralkodók érzékenységét. Spanyolország a gyarmatainak egyre inkább védekezésre szorult angol és holland riválisaival szemben, jóllehet a birodalom nagyszabású – különösen a hadi – vállalkozásai közvetlenül függtek az Amerikából be-

⁴⁷ IV. (Bragança) János Portugália királya 1640–1656 között.

⁴⁸ Davies: *Spain in Decline*, 43–47.; Disney, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire. From Beginnings to 1807. Vol. 1. Portugal*. Cambridge, 2009. 212–228.; Monostori: *Diego Saavedra Fajardo*, 65–70.

⁴⁹ IV. Fülöp spanyol király levele Oñate grófnak [Íñigo Vélez de Guevara]. Madrid, 1650. november 6. Archivo Histórico Nacional Madrid, Consejo de Estado, sf. Leg. 2871.

⁵⁰ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 2. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 382–385. és duplikátja: fol. 386–391.; Conde Pazos: *La embajada turca*, i. m.

⁵¹ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 2. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 382–385. és duplikátja: fol. 386–391.; Conde Pazos: *La embajada turca*, i. m.; III. Ferdinánd instrukciója Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg-követnek. Bécs, 1650. január 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 45–50.; haditanácsi kivonat Simon Reniger III. Ferdinándnak szóló, 1650. április 3-án kelt jelentéséből. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 87–89.; Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. április 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 113–116., 117–120., 124–135.; Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. április 30. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 196–198.; III. Ferdinánd instrukciója Simon Renigernek. Konstantinápoly, 1650. május 5. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 199–204.; Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. május 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 205–208.; Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. június 7. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Kv. 1. Fol. 235–236. Kevéssé meglepő módon a raguzai származású Alegretti Mária Anna udvari káplánjaként kezdte szolgálatát, ahol nyilvánvalóan kapcsolatba került magas rangú diplomatákkal is. A császárné halála után kérvényezte császári szolgálatba kerülését. Bécsi tapasztalatai bizonyára hozzájárultak későbbi madridi alkalmazásához. Vö.: Mária Anna császárné udvartartásának zsoldjegyzéke, 1638. ÖStA HHStA Spanien, Varia Kt. 11/b. (1635–1641) fol. 189–191. Lásd még a „*Memoria de lo que pretenden las criadas y criados de su Mayestad la Emperatriz nuestra Señora que haya gloria*” címet viselő feljegyzést a Mária Anna udvartartását érintő rendelkezésekről a császárné 1646 májusában bekövetkezett halála után. ÖStA HHStA Obersthofmeisteramt Sonderreihe Kt. 76. Konv. 6. sin. fol.

hozott nemesfém mennyiségétől. Ezt nyilvánvalóan a portugálok is jól tudták, tehát nem meglepő, hogy ezen a ponton is megpróbálták gyengíteni a rivális spanyol király hatalmát. Az elkötelezett portugál diplomaták ekkoriban Európa valamennyi jelentősebb hatalmi centrumában felbukkantak, és a katolikus király ellen agitáltak, jóllehet a spanyol képviselőknek rendre sikerült kivédeniük a diplomáciai oldalvágásokat.⁵² Mi több, Spanyolország ekkor már tárgyalóasztalnál ült Vesztfáliában, és sikeresen küzdött azért, hogy elszigetelje az új portugál királytól érkező küldötteket.⁵³ Ilyen megvilágításban könnyen elképzelhető, hogy Menesses valóban olyan portugál érdekeket képviselt a Portán, amelyek célja az Oszmán Birodalom amerikai érdeklődésének felébresztése lett volna. Bármennyire hajmeresztőnek tűnik is ez az ötlet, mégsem lehetett teljesen légből kapott, hiszen maga Greiffenklau is úgy nyilatkozott, hogy addigi tapasztalatai alapján a törökök képesek lennének nekivágni egy „amerikai kalandnak”, amitől még flottájuk nyilvánvaló hiányosságai sem tartanák vissza őket.⁵⁴

De hogyan lehetett Madridból elejét venni az efféle konstantinápolyi ábrándozásoknak? A válasz kézenfekvő: Bécsen keresztül. Az európai háború Habsburg-kudarcai és az ellenséges hatalmak nyomása azt az érzetet kelthette a kortársakban, hogy a dinasztia két ága szoros együttműködésének napjai meg vannak számlálva. Ennek ellenére úgy tűnik, a bécsi spanyol diplomáciai gépezet Don Juan de Menesses felbukkanása idején – tehát 1645–1646 fordulóján – működőképes volt. Témánk szempontjából fontos tényező, hogy a spanyol klienshálózat a keleti diplomáciaért felelős és a konstantinápolyi Habsburg-rezidens „felettes szerveként” értelmezhető Udvari Haditanácsban is jelen volt.⁵⁵ Azt is tudjuk, hogy Alexander Greiffenklau konstantinápolyi Habsburg-követ több úton, a Haditanácson keresztül és közvetlenül a bécsi spanyol követtől is kapott spanyol érdekeket védő utasításokat és különféle hasznos híreket. Figyelemreméltó, hogy a háború utolsó éveiben a spanyol követnek gondja volt arra, hogy maga is tájékoztassa konstantinápolyi kollégáját a kontinensen zajló hadi eseményekről, a tárgyalások menetéről, és egyben megkérje, hogy éberrel figyelje a Habsburg-ház ellenségeinek portai tevékenységét.⁵⁶ Ez utóbbi megkeresés mindazonáltal nem számított rendhagyónak, hiszen a rezidensek régi hagyomány szerint

⁵² Lásd a 48. jegyzetet, továbbá: Céspedes del Castillo, Guillermo: *Brasil y los Reinos de Indias en tiempos de Felipe IV.* In: Alcalá-Zamora y Queipo de Llano: *Felipe IV.*, 235–250.

⁵³ Monostori: *Diego Saavedra Fajardo*, 70.

⁵⁴ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 395–401., 402–406., 407–412.; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1646. február 13. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 2. fol. 10–21.

⁵⁵ A spanyolok számítottak a tekintélyes és a török ügyekben hatalmas tapasztalattal rendelkező haditanácsi alelnökre, Gerhard Questenbergre is. Francesco di Carreto di Grana márkí (a császár madridi követe) jelentése III. Ferdinándnak Don Francisco de Melóval folytatott beszélgetéséről. Madrid, 1646. június 13. ÖStA HHStA Spanien, Diplomatische Korrespondenz Kt. 33. Mappa 567. fol. 56–57. Szintén a legszorosabb spanyolbarát körhöz tartozott Wenzel Eusebius Lobkowitz, Sagan hercege, aki ugyancsak tagja volt a Haditanácsnak. A herceg nagynyja (María Manrique de Lara y Mendoza) révén tekintélyes spanyol rokonsággal és gazdag prohispán kapcsolathálóval rendelkezett. Winkelbauer: *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, 84–85.

⁵⁶ Az ügyek általában a Habsburg-ellenes kezdeményezések kiszimatolására, jelentésére és az azokra adott reakciókra szűkültek: az utóbbi azt jelentette, hogy a követ a portai diplomácia tárgyalásos eszköztárához folyamodva törekedett azok elgáncsolására. Ritkábban fordult elő az, hogy a követnek tevőlegesen is be kellett volna avatkoznia az eseményekbe. Vö.: Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1645. november 2. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 1. fol. 382–385. és duplikátja: fol. 386–391.

figyelemmel kísérték a franciák, angolok, hollandok portai ügyeskedéseit, a tudomásukra jutott, a Habsburg-házat érintő lehetséges veszélyforrásokról pedig jelentést tettek.⁵⁷

Valóban különleges azonban az, hogy Greiffenklau Menesses felbukkanásának pillanatától kezdve feltűnően gyakran utalt a Terranova hercegével folytatott bizalmas levelezésre, a börtönből való szabadulását követően pedig egyenesen úgy nyilatkozott, hogy a történetekről a hercegnek tett jelentést, akit levélben arra kért, szóban számoljon be a császárnak mindenről.⁵⁸ Feketén-fehéren leírta azt is, hogy „a megtörtént eset” a dinasztia érdekében következett be. Ám mivel erre az indokra mégsem hivatkozhatott a török hatóságok előtt, nem maradt más lehetősége, minthogy maga gondoskodjon szabadulásáról súlyos kenőpénzek lefizetése révén. Greiffenklau a kiszabadulására felvett kölcsönök kiegyenlítését az udvartól várta, emellett kérvényezte visszahívását is, hiszen a történetek után teljesen kompromittálódott a Portán.⁵⁹ Helyzetét ráadásul egyéb körülmények is súlyosbították. Ugyanis a fölöttébb pénzéhesnek tartott nagyvezír az oszmán kormányzatot szorongató pénzhány közepette a kitudódott gyilkosságot és a hozzá kapcsolódó adósságot arra használta fel, hogy zsarolja a rezidentet, és megpróbálja rajta keresztül nyomást gyakorolni a bécsi udvarra annak érdekében, hogy elérje a szőnyi béke meghosszabbítása során felmerült módosító követeléseit teljesítését.⁶⁰

A gyilkosságot követő pénzügyi nehézségek mindamellett meglehetősen rossz fényt vetettek a spanyolokra. A rezidens elejtett megjegyzéseiből ugyanis kiderül, hogy bár a gyilkosság megszervezésében közreműködő bécsi spanyol követ a felmerülő költségek fedezését, illetve némi „fájdalomdíjat” ígért a rezidensnek, Madrid később mégis elzárkózott a parttalanul burjánzó adósságok kifizetésétől.⁶¹ Ez egyfelől érthető, hiszen a spanyol diplo-

⁵⁷ Lásd 29. jegyzet. A bécsi közvetítőkön keresztül folytatott kommunikációt a Madrid és Konstantinápoly közötti nagy távolság is indokolta. Simon Reniger későbbi rezidens jelentéseiben ez az érv szó szerint el is hangzik: Simon Reniger III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1653. április 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 101–112.

⁵⁸ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1647. február 1. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 8–9.; Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1647. február 21. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 10–12.

⁵⁹ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1647. február 21. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 10–12. A szóbeliség alighanem jellemző tájékoztatási forma lehetett ebben a bizalmas ügyben, és talán ezzel magyarázható, hogy a korszakból fennmaradt bécsi levéltári anyagban – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Kriegsarchiv – alig-alig kerül elő Menesses ügye. Minden jel arra mutat, hogy az információs csomópont Bécsben Terranova herceg volt. Ennek fényében a témára vonatkozó további adalékok kerülhetnek elő spanyolországi levéltárakból. Mindamellett azt is meg kell jegyezni, hogy bizonyos nyomok arra utalnak, hogy Bécsben is volt még a Menesses-gyilkosságra vonatkozó irat. A Haditanács egy 1647-es protokollumkönyvének bejegyzése szerint a Greiffenklau–Menesses-incidenst érintő anyagokat 1666-ban kiemelték. A szűkszavú tájékoztatás arra sajnos nem terjed ki, hogy miért került elő ismét az ügy, és hova lettek az idevonatkozó anyagok, a Haditanács fennmaradt iratanyagában pedig híre-hamva sincs a hiányzó részeknek. Vö. ÖStA Kriegsarchiv Protokollbücher, 1647 Prot. Exp. fol. 455v.

⁶⁰ Elsősorban a 200 000 tallér egyszeri ajándék került szóba. Johann Dietz futár beszámolója konstantinápolyi útjáról. s. l. 1647. május 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 49/5–51.

⁶¹ A kifizetéshez szükséges források felkutatásával megbízott Udvari Kamara maga is tájékozódott a spanyol követnél korábbi ígéretére vonatkozóan, ám elutasító választ kapott. Vö.: Az Udvari Haditanács tájékoztatása az Udvari Kamarának. s. l. 1648. május 9. ÖStA FHKA Reichsakten Fasz. 186. Konv. 1. fol. 436. Greiffenklau adósságainak – nem csak a Menesses-gyilkossághoz köthetően – tételes felsorolása és kifizetése Johann Rudolf Schmid által: „*Nota von der Greiffenclau (seeliger) in Constantinopel hinderlassenen und von mir dagesunden schulden...*” ÖStA FHKA Reichsakten Fasz. 186. Konv. 1. fol. 602–606. III. Ferdinánd madridi követét is hiába bírta meg azzal, hogy

mácia nyilvánvalóan még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy bármi köze lett volna a kellemetlen incidenshez. Másfelől azonban tekintetbe kellett venni a császári udvart, amelyet rendkívül kínos helyzetbe hozott a balul elsült akció. Mert vegyük tekintetbe azt is, hogy az utókor számára világosan kivehető, kölcsönös békeszándék a kortársak számára korántsem volt ennyire kézenfekvő. Úgy tűnhetett, hogy egy pattanásig feszített helyzet bármikor a magyarországi háború kiújulásához vezethet, ezért semmiképpen sem hiányzott, hogy fölösleges vitákkal terheljék a barátinak soha nem nevezhető Habsburg–oszmán viszonyt.⁶² Ezért a császári udvarnak sem volt más választása, minthogy a lehető leggyorsabban elsimítsa a diplomáciai vihart, és magára vállalja a Greiffenklau tettéből eredő tetemes költségeket.⁶³

Következmények

A Menesses-gyilkosságról tehát minden kétséget kizáróan leszögezhetjük, hogy annak politikai indítéka volt. Ez a kijelentés még abban az esetben is megállja a helyét, ha a gyér és egymásnak olykor ellentmondó információk alapján utólag nem tudjuk szóról szóra rekonstruálni, hogy pontosan milyen ajánlatot is tett Don Juan de Menesses a Portán. Mindazonáltal az osztrák információs hálózaton keresztül Bécsbe, majd az ottani spanyol követen keresztül Madridba továbbított hírek szemléltomást elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy felébredszék a spanyol kormányzat gyanakvását. A fentebb vázolt nehéz kül- és belpolitikai helyzetben a madridi döntés nem lehetett más, mint hogy iktassák ki a kétes hovatartozású Menessest, aki Greiffenklau tudósítása alapján túl sokat tudott Amerikáról és az odavezető útról, ezt a tudást pedig hajlandó volt megosztani a törökökkel. A konstantinápolyi Habsburg-rezidens jutott kulcsszerephez ebben a manőverben, hiszen ő volt a legközelebb a tűzhöz. Így nemcsak az információgyűjtésben vált nélkülözhetetlenné, hanem abban is, hogy kivitelezze a nyilvánvalóan Madridban kitervelt gyilkosságot, amelyhez természetesen a bécsi Haditanács együttműködésére is szükség volt. A keleti politikában ekkor meglehetősen eszköztelen Spanyolország számára tehát ebben az esetben kapóra jött az osztrák rokonság konstantinápolyi infrastruktúrája, és nem késlekedett felhasználni azt.

Az eset következményeit vizsgálva nem feledkezhetünk meg arról, hogy a Menesses-gyilkosság jelentőségét tekintve eltörpül a korszak nagyobb konfliktusai – legfőképpen a harmincei háború végjátéka, illetve a Kréta birtoklásáért éppen kibontakozó oszmán–velencei háború – mellett. Mégis úgy vélem, érdekes adalékokkal szolgál nemcsak a két Habsburg-ág, hanem a Habsburgok és az Oszmán Birodalom kapcsolattörténetéhez is. Szokatlan – konstantinápolyi – környezetben dokumentálja a Habsburg-dinasztia tagjainak összedolgozását egy olyan időszakban, amit a szakirodalom hagyományosan a spanyol–oszt-

hajtja be a spanyol udvaron a Menesses miatt keletkezett konstantinápolyi adósság ellenértékét, erre a rendelkezésre álló adatok szerint nem került sor. Vö.: III. Ferdinánd Francesco de Carretto, Grana márkijának. Bécs, 1648. szeptember 30. ÖStA FHKA Reichsgedenkbücher 487. köt. (1644–1650), fol. 520r – 521v.

⁶² Mint ahogyan ez az 1660-as években be is következett. Vö.: Czirány István: *A furcsa háborútól a nagy háborúig 1661–1664. A furcsa háború 1661.* Hadtörténelmi Közlemények, 127. évf. (2014) 4. sz. 892–908.

⁶³ Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1647. március 27. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 20–25.; Nicusio Panaiotti levele Johann Dietznek. Konstantinápoly, 1647. december 7. ÖStA FHKA Reichsakten Fasz. 186. Konv. 1. fol. 365–366.; Nicusio Panaiotti levele Johann Dietznek. Konstantinápoly, 1647. december 5. ÖStA FHKA Reichsakten Fasz. 186. Konv. 1. fol. 367. Vö. még: Cziráki: *Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén*, 862–863.

rák kooperáció haldoklásaként tart számon. 1646–1648 valóban a spanyol–osztrák eltávolodás ideje, amikor a francia diplomáciai – illetve svéd-protestáns katonai – sikerek nyomására a spanyol befolyás folyamatosan csökkent Bécsben. Mindezt csak tetézte az, hogy a Hofburg-beli „spanyol párt” is meggyengült Mária Anna császárné 1646. május 13-án bekövetkezett halála, az udvartartás fokozatos felszámolása és ezzel párhuzamosan a bécsi spanyol diplomácia átszervezése folytán. Ilyen összefüggésben meglehetősen tanulságos, hogy míg a vesztfáliai tárgyalófelek az osztrákok és spanyolok mielőbbi szétválasztásán fáradoztak, azok továbbra is képesek voltak összehangolni érdekeiket és cselekedeteiket a családi diplomácia régi csatornáink keresztül.⁶⁴

Azt sem lehet elhallgatni emellett, hogy a közös akció korántsem sikerült tökéletesre. A történeteket jobban szemügyre véve jól látszik, hogy a két fél – tehát a dinasztia spanyol és osztrák ága – alaposan csalódott az együttműködésben. Bécs nyilván zokon vette, hogy az események során nemcsak veszélybe került a császár konstantinápolyi tekintélye, de még a gyilkosságból fakadó borsos számlát is végül neki kellett kiegyenlíteni. Madrid pedig – bár Menesses kiiktatásával végső soron célt ért – elégedetlen volt a bécsi közvetítésen keresztül áramló konstantinápolyi információk minőségével és gyakoriságával – hiszen a Hofburg saját érdeke szerint akár vissza is élhetett kedvezőbb hírszerzési pozíciójával, és ezt általában csak ügyvel-bajjal lehetett ellensúlyozni a bécsi „spanyol párt” tagjain keresztül szerzett kiegészítő hírekkel.⁶⁵

Bizonyára ennek a felemás helyzetnek is köszönhető az, hogy a spanyol korona éppen ez idő tájt kísérelt meg új, közvetlen diplomáciai kapcsolatot létesíteni Konstantinápolyal. Ennek indokait vizsgálva az időről időre napirendre kerülő információhiány mellett azonban számolnunk kell egyéb tényezőkkel is. Nem elhanyagolható például az a történet sem, hogy a vesztfáliai tárgyalásokból megtépzott autoritással kikerülő spanyol király – újjáélesztve a lepantói szerepkör imázsát – bizonyítsa Európa előtt: nem közömbös számára, mi történik a Mediterráneum keleti részén. A velencei felségterülethez tartozó Kréta megtámadása 1645-ben ugyanis régi félelmeket ébresztett a földközi-tengeri népek körében, elsősorban az itáliai partvidéken.⁶⁶ A hosszúra nyúlt oszmán–velencei konfliktus valós megrázkódtatásai mellett nagy szerepet kapott a francia diplomácia is az itáliai hangulat befolyásolásában, hiszen azt híresztelte, mindenekelőtt a félsziget Habsburg-uralom alatt álló részein, hogy a dinasztia cserbenhagyja őket egy küszöbön álló „pogány” invázió előtt.⁶⁷

⁶⁴ Tercero Casado: *A Fluctuating Ascendancy*, 3.; Marek: *La embajada española*, 138–139.; Höbelt: *Ferdinand III.*, 265–292.; Hengerer: *Kaiser Ferdinand III.*, 260–265.; Rohrschneider: *Der gescheiterte Frieden von Münster*, 299–406.

⁶⁵ Francesco di Carreto di Grana márkai (a császár madridi követe) jelentése III. Ferdinándnak Don Francisco de Melóval folytatott beszélgetéséről. Madrid, 1646. június 13. ÖStA HHStA Spanien, Diplomatiche Korrespondenz Kt. 33. Mappa 567. fol. 56–57.; Simon Reniger III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. április 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 101–112.; Simon Reniger III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. április 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 101–112.; Simon Reniger III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. április 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 196–198.

⁶⁶ Eickhoff, Ekkehardt: *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*. München, 1970. 216–228.

⁶⁷ Conde Pazos: *La embajada turca*, 11. Tekintettel Nápoly 1647-es lázadására, a francia diplomácia itáliai manőverei nyomán éledt spanyol aggodalmak nem számítottak megalapozatlannak. Vö. Davies: *Spain in Decline*, 49–54. Spanyolország mindenképpen érdekelt lett volna a tengeri béke mielőbbi létrejöttében, különösen pedig abban, hogy „békecsinálóként” maga irányíthassa a Velence és az Oszmán Birodalom közötti békétárgyalásokat. Ennek érdekében lépéseket is tett többek között a konstantinápolyi Habsburg-követen keresztül. A spanyol–osztrák diplomáciai gépezet köl-

Ilyen körülmények között mindenképp hasznos lett volna egy másik, közvetlen kapcsolat kiépítése Konstantinápolyban, természetesen a régi Bécs–Madrid információs útvonal megtartása mellett. Annál is inkább, mert a szultán is érdekeltnek mutatkozott abban, hogy felvesse a kapcsolatot a katolikus királlyal. A krétai háború árnyékában újjáéledő és az osztrák Habsburgokat lényegében megkerülő spanyol–oszmán érdeklődés 1649–1650 folyamán érte el tetőpontját. A kezdeményező fél Konstantinápoly volt, ahonnan 1649 őszén egy Ahmed aga nevű – egyébként spanyol zsidó háttérű – renegát érkezett követségbe IV. Fülöphöz azzal a céllal, hogy a két hatalom „baráti” viszonyát hivatalos megállapodásban szabályozzák.⁶⁸ A spanyolok válaszkövetségére egy évvel később került sor. Vezetője az a raguzai születésű Allegretto Alegretti volt, akit már említettünk Mária Anna császárné udvartartásának szereplői között. A szóban forgó megállapodás alapját az oszmán fél propozíciói képezték volna,⁶⁹ melyekből végül semmi sem lett.⁷⁰ Alegretti azonban mégsem tért haza üres kézzel: küldetése fontos részeként lépéseket tett a spanyol korona régi panaszáinak orvoslására, és megállapodott egy megbízható konstantinápolyi informátorral – nem mással, mint az osztrák Habsburg-követség tolmácsával, Nicusio Panaiottival –, hogy a jövőben híreket küld a Portáról Madridba.⁷¹ A spanyol királyi udvar ráadásul nemcsak az információszerzés javítására törekedett, hanem az esetlegesen befutó, oszmán–török nyelven írt dokumentumok saját fordításáról is gondoskodott, méghozzá ismét csak az osztrák rokonokra támaszkodva. Bécsből érkezett ugyanis az a – korábban már említett – Vincenzo Brattutti, aki a Haditanács hangadóival való állandó rivalizálás miatt inkább a nyugalmasabbnak ígérkező madridi alkalmazást választotta, és nagyon szép karriert futott be a keleti nyelvek tolmácsaként, illetve diplomataként Spanyolországban.⁷²

csönhatásai közé tartozott Terranova herceg bécsi spanyol követ azon törekvése, hogy Rabatta gróffal – a császár velencei követével – összejátszva, Greiffenklau rezidens tevőleges közreműködésével elérjék a Portán, hogy a jövőbeni béketárgyalásokon ne a szintén erre törekvő Franciaország, hanem Spanyolország közvetítsen a felek között. Vö.: Alexander Greiffenklau III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1646. május 8. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Konv. 2. fol. 67–73.

⁶⁸ Conde Pazos: *La embajada turca*, 11–12.; kivonat Simon Reniger jelentéséből. Konstantinápoly, 1649. szeptember 4. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 121. Konv. 1. fol. 238–239.; III. Ferdinánd instrukciója Simon Renigernek. Bécs, 1650. január 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 41–43.

⁶⁹ A török fél Madridban elhangzott béketervről a császári udvarban is pontos értesülésekkel rendelkeztek. A szultán egy hivatalos békeszerződés fejében azt ajánlotta, hogy szabad és háborítatlan bejárást biztosít valamennyi keresztény nemzet zarándokai számára a Szentföldre, visszafogja a földközi-tengeri kalózokat, és – a spanyol király hasonló szellemű intézkedéseinek függvényében – elejét veszi a további fogolyszerző akcióknak, továbbá elfogadja a spanyol király mediátor szerepét a Porta és az európai keresztény hatalmak közötti vitás kérdésekben, elsőként a velencei háborúval kapcsolatban. III. Ferdinánd instrukciója Simon Renigernek. Bécs, 1650. január 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 41–43.

⁷⁰ Alegretti többször is azzal nyugtatta a láthatóan aggályoskodó császári rezidentet, hogy aggodalomra semmi ok, a spanyol királynak valójában esze ágában sincs békét kötni a szultánnal. Simon Reniger III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. május 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 205–208.

⁷¹ Panaiotti még a Menesses-gyilkosság során keletkezett tetemes költségeit is felhánytorgatta Alegrettinek. Lásd: IV. Fülöp spanyol király levele Oñate grófnak [Íñigo Vélez de Guevara]. Madrid, 1650. november 6. Archivo Histórico Nacional Madrid, Consejo de Estado, sf. Leg. 2871.; Conde Pazos: *La embajada turca*, 12–15. Alegretti egyébként magának a Habsburg-követnek, Renigernek is tett efféle ajánlatot, aki azonban visszautasította azt, majd részletesen beszámolt a történetekről a császárnak. Simon Reniger III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1650. április 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 122. Konv. 1. fol. 196–198.

⁷² Hiller: *A tolmácsper*, 213–214.

Ha tehát tágabb összefüggéseiben, a Habsburg-család belső viszonyait tekintve vizsgáljuk Don Juan de Menesses rövid, de annál látványosabb szereplését és botrányos halálát, legapróbb részleteiben válnak láthatóvá a dinasztia két ága között forgó – olykor meg-megakadó – diplomáciai fogaskerekek. Ez az eset is igazolja, hogy a keleti ügyekben való eligazodás mindkét Habsburg-ág számára jelentőséggel bírt, természetesen helyzetüknél fogva különböző mértékben. A vesztfáliai béketárgyalásokon újra és újra előtérbe igyekvő francia törekvés, hogy megbontsák a dinasztia egységét, a keleti diplomácia esetében semmiképp sem járt sikerrel, hiszen a családi diplomácia továbbra is működött, jóllehet belső dinamikájában enyhe gyengülés figyelhető meg. 1648 után ismét változott a helyzet a bécsi spanyol érdekképviselő tekintetében, hiszen még alig száradt meg a tinta a Vesztfáliában kötött békén, máris újabb – IV. Fülöp és Mária Anna főhercegnő közötti – házassággal erősítették meg a Habsburg-dinasztia egységét, ezzel egy időben pedig Bécsben újból erősödött a spanyol udvari párt befolyása.⁷³ Ami az európai háborút követő évek Habsburg-diplomáciájának keleti vetületét illeti, végső soron Spanyolország 1649–1650-es konstantinápolyi útkeresése sem mond ellent ennek a tendenciának, hiszen – mint ahogy az új Habsburg-követ, Simon Reniger e tanulmányban is hivatkozott követjelentései kellően igazolják – a spanyol király érdekeinek legfőbb képviselője a Portán továbbra is a császári rezidens maradt.

ZSUZSANNA CZIRÁKI

Ambassador or impostor? The labyrinths of Habsburg diplomacy in the context of a homicide in Constantinople

While I was conducting research on the circumstances of Simon Reniger's appointment as Habsburg ambassador to Constantinople, a crime started to excite my interest. The offence had been committed during the term of the previous resident ambassador, Alexander Greiffenklau but it caused a lot of difficulties even at the time when Reniger came into office. Namely, in the autumn of 1646, Greiffenklau killed a certain Don Juan de Menesses, an adventurer of dubious origin, who – according to Habsburg informants – had been involved in conspiring against the dynasty within the Sultan's entourage. In my paper, I want to describe what led to Menesses' murder and what kind of consequences can be drawn on the basis of the crime as to the diplomatic cooperation between the Spanish and the Austrian lines of the Habsburg dynasty in the last years of the Thirty Years' War.

⁷³ Tercero Casado: *A Fluctuating Ascendancy*, 14.